

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ВЧЕНА РАДА К 068.26.14

На правах рукопису

ГУЗАР Олена Володимирівна

**ПРАВОПИСНА СИСТЕМА ГАЛИЧНИИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ - ПОЧАТКУ
ХХ СТОЛІТТЯ**

10.02.02 - українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1994

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української мови
Львівського державного університету ім. І.Франка

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор Павько Таміла Іванівна

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Винницький Василь Михайлович,
кандидат філологічних наук,
доцент Захарків Олександра Теодорівна

Провідна установа - Київський державний університет
ім.Т.Шевченка

Захист відбудеться "28" серпня 1994 р. о 15 год. на засіданні
Спеціалізованої вченої ради К 068.26.14 у Львівському державному
університеті ім. І.Франка. (290601, м.Львів, вул. Університетська, 1)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського
державного університету ім. І.Франка.

Автореферат розіслано "26" листопада 1994 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

З.М.Терлак

к.ф.н.

З.М.Терлак

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00777315 (U)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Доба якісних змін у суспільно-політичному розвитку Української держави висуває ряд нових завдань у галузі науки й культури. Сучасне суспільство в умовах зростаючої динаміки загальнокультурних процесів потребує міцного фундаменту, який міг би підтримати і посилити тенденції національного відродження. З цього погляду одним із важливих завдань є проблема об'єктивної оцінки історичних процесів минулого та їх глибокого осмислення.

Мовознавча наука, як складова частина науки і культури, також вимагає сьогодні нових об'єктивних досліджень з історії розвитку української літературної мови загалом та окремих її аспектів зокрема.

Розглядаємо шляхи становлення єдиної орфографічної системи Галичини в 2-й половині XIX - початку XX ст., формування якої відбувалось на тлі складних та суперечливих політичних процесів.

У 1848 р. галицькі русини відкинули ідею "історичної Польщі". Наступним кроком у пошуках національної тотожності стало визначення змісту своєї недавно віднайдені руської /української/ індивідуальності. Ця проблема допускала два альтернативні шляхи її розв'язання: "всеросійський" або "український". Контакти Галичини з "російською" Україною були незначними, а інтелектуальний світогляд руської інтелігенції, незалежно від того, чи вона надавала певну перевагу "общеруській" чи українській ідеології, передусім був австрійським та провінційногалицьким. Питання самоідентифікації частково збігалось з питанням консервативної чи ліберально-народницької орієнтації у громадській та освітній праці.

У зародковій формі воно постало вже у 1848 р. на Соборі руських учених: прихильники місцевої говірки зіткнулися з тими,

хто відстоював відновлення церковнослов'янської мови як літературної. Але мовна проблема й надалі залишалася нерозв'язаною. Так, прийняте на цьому Соборі компромісне рішення про дотримання чогось середнього між фонетикою та етимологією виявило відсутність чіткої орієнтації на впровадження фонетичного принципу правопису і стало гальмом для поступу мовознавчої науки. Протягом наступних десятиліть боротьба за усталення правопису на фонетичній основі не раз відвертала увагу від вирішення власне наукових проблем.

Правописні тенденції значною мірою визначались тим, які суспільно-політичні сили домінували у тодішньому громадському житті.

Так, діячі староруської або русофільської (москвофільської) партії, котра викристалізувалася у 50-ті рр. XIX ст., хотіли протиставити польській мові не "низьку" народну, а іншу "родовиту" мову, якою їм здавалася церковнослов'янська з етимологічним правописом.

Противників русофільської течії називали молодими русинами або, частіше, народовцями, українофілами чи просто українцями. Народоцький рух виник у 60-х рр., його прѣдставники відстоювали права народної мови, боролись за утвердження правопису на фонетичній основі, який на той час активно впроваджувався у Наддніпрянській Україні.

Формування орфографічної системи в Галичині необхідно розглядати у загальноукраїнському контексті, враховуючи особливості історичного розвитку поділеної кордонами України, що зумовлювало дещо відмінну політичну ситуацію та умови життя.

Періодично Галичина то випереджала в своєму поступі інші українські землі, то відставала від них, що породжувало складну систему взаємовпливів у всіх ділянках галицького життя - політичного, соціально-економічного, культурного, релігійного.

Стосуються вони як мовних особливостей, так і правописних, оскільки історія українського правопису тісно пов'язана з історією мови.

Період до 1876 р. характеризується переважно східними впливами на українську мову: Галичина засвоює більш або менш критично мовні здобутки розташованих далі на схід українських земель. Однак указ царського уряду про заборону друкування українських книжок і періодики в межах Російської імперії (1876) змусив перенести майже всю літературно-видавничу діяльність у Галичину. Аж до 1905-1906 рр. українська літературна мова розвивалась переважно в Наддністрянщині. Це підготувало ґрунт для того, щоб "роки вавилонського полону української мови в Галичині" (1876-1905) (А.Кримський) не минули марно для всієї України і пішли на користь збагаченню спільної літературної мови.

У цій складній системі мовних взаємозапозичень і взаємозбагачень Галичини та Наддніпрянщини внаслідок подолання правописних розбіжностей і формувалась єдина орфографічна система української мови.

Питанням історії розвитку українського правопису присвячували свої праці такі мовознавці, як В.Гнатюк, А.Кримський, І.Огієнко, В.Сімович, О.Синявський та інші.

Приділяли увагу проблемам правопису М.Драгоманов, П.Куліш, М.Максимович, І.Франко.

Серед досліджень орфографічної системи української мови - праці М.Жовтобрюха, А.Москаленка, В.Русанівського та інші.

Питання правопису цікавить і українських дослідників у діаспорі. Воно розглядалось у публікаціях А.Горняткевича, С.Караванського, К.Кисілевського, Ю.Шереха (Ю.Шевельова).

Однак, відаючи належне науковому та практичному значенню цих досліджень, зауважимо, що не всі аспекти

правописної еволюції другої половини XIX - початку XX ст. досліджено ґрунтовно і всебічно.

Не з'ясовано достатньо роль "Галицько-руської матиці", "Просвіти", Наукового товариства ім.Шевченка у виробленні єдиного українського правопису, вимагають аналізу наукові дослідження на теми орфографії членів "язикової комісії" НТШ, серед яких - М.Грушевський, В.Охримович, М.Пачовський, С.Смаль-Стоцький, К.Студинський, І.Франко та інші.

Також висвітлюємо тут дискусію щодо "правописної анархії", котра розгорнулася на початку XX ст. у періодиці.

Особливого розгляду потребує й ґрунтовне наукове дослідження В.Гнатюка "В справах українського правопису", що охоплює 16 статей. Необхідним є аналіз проектів правописів, котрі вироблялись галицькими та наддніпрянськими мовознавцями в перших десятиліттях XX ст., на основі яких було затверджено єдину правописну систему 1929 р.

Таким чином, враховуючи недостатнє висвітлення становлення орфографічної системи української мови, ставимо своїм завданням максимально об'єктивно й комплексно показати шляхи утвердження правописної системи Галичини другої половини XIX - початку XX ст., зосередивши увагу лише на орфографічних правилах, оскільки пунктуація не викликала таких гострих суперечок та дискусій.

А к т у а л ь н і с т ь даного дослідження пояснюється рядом факторів:

- недостатністю вивчення причин, що зумовили тривале застосування в Галичині етимологічного правопису М.Максимовича, тоді як у Наддніпрянщині він не знайшов такого поширення;

- необхідністю аналізу специфічних рис становлення фонетичного правопису в Галичині шляхом апробації ряду

правописних систем ("кудішівки", правопису М.Гаццука, К.Шейковського, "драгоманівки", "железівки" та інших);

- важливістю об'єктивного висвітлення шляхів подолання розбіжностей у правописі галичан та наддніпрянців задля вироблення єдиних орфографічних норм;

- потребою удосконалення діючого правопису.

М е т а р о б о т и - монографічний виклад шляхів становлення і розвитку правописної системи Галичини другої половини XIX - початку XX ст.

Відповідно до мети були поставлені з а в д а н н я дослідження:

- виявити особливості творення правописної системи Галичини протягом аналізованого періоду;

- простежити шляхи та тенденції цього процесу;

- охарактеризувати джерела формування тих чи інших правописних норм;

- дослідити умови й причини виникнення розвитку та застосування ряду правописних систем;

- проаналізувати теоретичні основи вживаних орфографічних правил;

- подати хронологію появи та територіальне поширення окремих правописних систем;

- з'ясувати погляди передових діячів національно-культурного відродження цього часу на шляхи становлення та розвитку правописної системи Галичини;

- визначити роль мовних взаємовпливів Галичини та Наддніпрянщини у виробленні єдиних правописних норм.

Н а у к о в а н о в и з н а дисертаційної роботи полягає у постановці й дослідженні маловивченої проблеми формування української правописної системи Галичини. Опис шляхів становлення єдиного правописного кодексу допоможе визначити

окремі нез'ясовані питання в історії розвитку української лінгвістики другої половини ХІХ - початку ХХ ст.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що опрацювання поставленої проблеми дасть змогу поглибити й конкретизувати знання про науково-просвітницьке життя Західної України того періоду, особливо в ділянці розвитку мовознавства. Основні положення дисертації доповнять зміст курсів з історії мови, граматики, орфографії й орфоєпії, загального мовознавства, стануть вагомим науковим матеріалом при розробці спецсеминарів із проблем становлення української граматичної системи, розвитку літературної мови Галичини ХІХ ст.

Методологічна основа дослідження: теорія наукового пізнання, філософські положення про взаємний зв'язок і взаємозумовленість явищ та процесів, про єдність форми і змісту, єдність і взаємопов'язаність окремого і загального; принципи історизму, науковості, системності, диференціації та індивідуалізації.

При дослідженні правописної системи Галичини використано методи, в основі яких лежить системний підхід опрацювання матеріалу. Тема дослідження зумовлює перевагу описового методу. Паралельно використано порівняльно-історичний та співставний методи.

Апробація роботи. Результати дослідження були викладені в доповідях на республіканській науковій конференції, присвяченій Я.Головацькому (Тернопіль, 1989); на наукових читаннях, присвячених академіку М.Возняку (Львів, 1990); на Міжнародній ювілейній науковій конференції, присвяченій 125-й річниці від дня народження М.Грушевського (Львів, 1991); на науковій конференції, присвяченій 135-й річниці І.Франка (Криворівня, 1991); на республіканській науковій конференції молодих вчених, присвяченій 150-й річниці від дня народження

М. Драгоманова (Київ, 1991); на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 120-й річниці від дня народження В. Гнатюка (Тернопіль, 1991); на регіональній науковій конференції, присвяченій пам'яті В. Сімовича (Львів, 1992); на Другому міжнародному конгресі українців (Львів, 1993); на науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті Т. Возного (Львів, 1994).

Структура роботи зумовлена логікою дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків та бібліографії.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження та її наукова новизна, з'ясується ступінь опрацювання даної проблеми у науковій літературі, визначаються мета і завдання роботи, теоретичне і практичне значення, обґрунтовується методика дослідження.

У першому розділі - " Правописна система Галичини другої половини XIX століття" - розглядається процес формування правописної системи Наддністрянщини другої половини XIX століття у контексті боротьби мовно-культурних напрямків.

В історії національно-культурного життя Галичини боротьба за впровадження єдиного правопису, яка тривала впродовж майже цілого XIX ст. і не вщухала й на початку XX ст., була складною. "Ідеї, форми вислову, стиль, мову все ми занедбали за тою боротьбою о букви, немов мертвецьким сном проспали європейський і слов'янський романтизм і реалізм і народництво, проспали розвій наук природничих, історичних і суспільних"¹.

¹ Франко І. Етимологія і фонетика в южноруській літературі.- Коломия, 1894. - С.3.

Низька мовна культура не сприяла виробленню сталої орфографічної системи і разом з тим не забезпечувала умов для збереження старого церковнослов'янського правопису, через що запанували розбіжності в орфографії, подібні до тих, які були в лексиці та граматиці. Це призводило до постійного порушення історико-етимологічної вимови звука /і/, змішування літер "и" та "ы", частого вживання літери "в" на місці давнього /л/, з'являлись різні надлітерні знаки (шк ѿл, сн ѿтъ). Ці явища свідчили про неможливість передачі на письмі елементів живої говіркової мови, які вживались у книжному "язичі", незміненою кириличною азбукою і традиційним історико-етимологічним правописом. Невиробленість сталої української орфографії гальмувала розвиток письменства в Галичині та Наддніпрянщині.

Першу спробу створення правопису, пристосованого до звукової системи української мови, зробив О.Павловський, намагаючись при цьому всі українські слова передати на письмі максимально наближено до їх вимови.

У Галичині цю реформу О.Павловського репрезентували галицькі письменники М.Шашкевич, Я.Головацький та І.Вагилевич. Саме вони вперше у Наддністріянщині ввели до літературного вжитку народну мову, надрукувавши збірку "Русалка Дністровая" гражданським шрифтом з використанням правопису, створеного за фонетичним принципом.

Намагання М.Шашкевича та його однодумців запровадити в літературу "живу мову і підходячий живий правопис замість церковно-слов'янського"² викликало обурення серед консервативних галичан, які користувались історико-етимологічним правописом М.Максимовича. Цей правопис, вироблений на основі старослов'янської орфографії, зберігав в українській мові давнє

---

² Кримський А. Нарис з історії українського правопису до 1927 року // Твори: у 5 т. - К., 1973. - Т.3. - С.295.

історичне написання слів, наближаючи їх зовнішню форму до російської мови. Учений намагався створити правопис, який, не змінюючи старої форми слова, водночас передавав би на письмі діалектні особливості української мови. Ця орфографія була досить складною і незручною у користуванні, однак її прийняли в Галичині.

До 1848 р. правописне питання набуває особливої гостроти, тому не випадково в запрошеннях на Собор руських учених (Львів, 1848 р.) говорилося, що за його програмою у першу чергу належить сформувати однакові правописні норми, враховуючи відмінність руської мови від старослов'янської, російської і польської.

Збереження традиційних букв і водночас певна свобода у трактуванні орфографічних правил не змогли вирішити правописного питання. Така невизначеність активізувала в Галичині діяльність москвофілів, які користувались мертвим "язичієм", ігноруючи при цьому народну мову.

У 50-60-х рр. твердження про те, що етимологічний правопис повинен єднати русинів "съ прочимъ русскимъ миромъ", набирало сили: фонетика сприймалась як синонім національного сепаратизму, тому "етимологи" почали висувати ідею національної єдності "малоросів" з "великоросами".

Отже, мовно-правописне питання набувало яскравого політичного забарвлення, бо якщо мова йшла про об'єднання, то воно не могло спинитись лише на правописі. "Етимологи" почали з "малоруської", церковної, польської та "великоруської" мов компонувати осібну мову, наближаючи її до "великоруської".

Однак потреби українського письменства вимагали реформи правопису в дусі будови самої української мови, і за це реформування взявся П.Куліш. Засади свого правопису письменник виклав у вступі до "Записок о Южной Руси", популяризував їх у

своїх численних виданнях, зокрема, в журналі "Основа". Найбільшим досягненням правопису "Основи" було усталення вживання літер "і", "и" для передачі звуків української мови /i/ та /и/ будь-якого походження. Цей правопис підтримав традицію О.Павловського і поширився у всій Наддніпрянщині, суттєво вплинувши й на становлення орфографічної системи в Галичині. У 1859 р. Я.Головацький писав до П.Куліша: "Пособіть, брате, Русинамъ Галицкимъ, засиліть ихъ плодами Малоруської братії бо наша самотна билинка заскне відъ спеки, або приглушать еи сусѣдні буряны"³.

Нема сумніву, що це звернення вплинуло на П.Куліша, тому перша подорож до Галичини (1858 р.) і подальші часті відвідини і стосунки з Наддніпрянщиною, роль заснованого 1861 р. журналу "Основа" - все це сприяло помітним новим запозиченням галичан, активізувало рух народовців.

Вагомою в цьому процесі була діяльність ряду культурно-просвітницьких товариств. На відділі мови й історії "Галицько-руської матиці" широко обговорювались питання правопису. Унаслідок цього було прийняте рішення про необхідність написання народною мовою творів "популярних", а "образовану" (тобто російську), за пропозицією А.Петрушевича, використовувати для "высшой науки".

Ухвали, прийняті на основі тривалого обговорення правописних питань на засіданні відділу мови товариства "Просвіта", вміщено у відозві, в якій зазначалося, що в популярних творах для народу необхідно вживати кирилицю, користуючись другим виданням граматики правопису М.Осадци. У наукових виданнях для "вищихъ верстові руськихъ" застосовувати або фонетичний правопис П.Куліша, або етимологічний М.Осадци.

³ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в. - Львів, 1917. - С.22.

Оскільки П.Куліш, угрунтовуючи свій правопис фонетичною основою, не розв'язав загалом правописного питання, з'являється ряд спроб дальшої фонетизації української орфографії (М.Гапцук, К.Шейковський та інші)

Поява ряду орфографічних систем, які відчутно різнилися між собою, лише підсилювала глибоке переконання учених-філологів того часу в необхідності вироблення єдиного правопису, який би повністю відповідав нормам української мови в усій Україні.

Співпрацівники записок Південно-західного відділу Російського географічного товариства, в яких брали участь П.Житецький, К.Михальчук, працюючи над дослідженням східноукраїнського фольклору, намагались максимально точно передавати тонкощі українських звуків. Ця обставина позитивно сприяла розвитку фонетичного правопису, суттєво вплинувши на вироблення орфографічної системи Е.Желехівського. Користуючись правописом журналу "Основа", видавці записок внесли до нього ряд змін: усунули букву "ь" в кінці слів; усталили послідовне вживання літери "є"; запровадили букву "і" для передачі йотованого /i/; на місці букви "ы" вживали "и".

Кінець 70-х рр. характеризується появою "драгоманівки". Ця орфографія увібрала в себе ряд позицій "максимовичівки" та "кулішівки", однак її вирізняли окремі істотні відмінності. До них належить усунення з абетки літер "я", "ю", "є", "і", "є", "щ", "ь", яке мало відповідати правилу: кожному звукові у вимові повинен відповідати один знак на письмі.

Для передачі йотації голосних вчений вводив знак "j", пом'якшення приголосних розв'язував за допомогою м'якого знака, тому не позначав палаталізації приголосних, за винятком подвоєння. З цього погляду "драгоманівка" виглядає справді зреформованим, радикальним правописом. Але серед громадянства

правопис так і не здобув широкого вжитку, до чого спричинився надмірний, як на той час, його радикалізм.

Розглядаючи історію становлення українського правопису в Галичині, окремо виділяємо спроби впровадження до орфографії латинської абетки.

30-ті рр. XIX ст. відзначились боротьбою за утвердження української мови серед інших слов'янських мов, набравши ознак так званої "азбучної війни". Одна частина освіченої громадськості вважала, що найкраще вирішувати азбучну проблему через збереження традиційності у написанні, інша була схильна до застосування латинської графіки. Унаслідок дискусії стосовно шляхів розв'язання даної проблеми, в якій взяли участь Й.Лозинський, Й.Левицький, М.Шашкевич, латинський алфавіт не був прийнятий.

Із новою силою боротьба за введення латиниці до української мови розгорнулася у 1859 р. і носила урядовий характер, оскільки тодішній намісник Галичини граф А.Голуховський був особисто зацікавлений у її впровадженні. Однак комісія, до складу якої входили С.Литвинович, М.Куземський, Г.Шашкевич, Карло Мош, Е.Зеліг, розглянувши проект введення латинки, укладений Й.Іречком, відкинула його, висловивши бажання залишити кирилицю і правопис, ухвалений Собором руських учених.

Однак згодом до питання про заведення латиниці звернувся у своїх працях М.Драгоманов. Учений відстоював латинський правопис з теоретичних міркувань і вживав у деяких своїх виданнях з практичною метою. Подаючи теоретично свій голос за латинську азбуку, М.Драгоманов вважав, що вона повинна бути "общевропейська, тільки ж зреформована".

О.Огоновський, аналізуючи причини неодноразових "абеткових заверюх", зазначав, що "нїгде правды дїти, ти

заверюхи азбучни та перемѣны правописни з'явилися именно із-за того, що Русь-Україна, втративши самостійність політичну, не могла сама рѣшати про свою долю..."⁴

Початок 80-х рр. XIX ст. засвідчив у Галичині наявність двох орфографічних течій. У той час як газети "Дѣло", "Батьковщина" та інші періодичні видання перейшли на "максимовичівку", в наукових колах почала здобувати поширення нова система у вигляді "желехівки", тобто правопису, якого вживав Е.Желехівський у своєму "Малоруско-німецькому словарі", що почав виходити з 1882 р.

Звертаємо увагу на деякі правописні правила цієї системи:

- буква "і" вживалася не тільки для позначення йотованого /i/ (наприклад, їхав), а й для позначення /i/ після м'яких приголосних /д/, /т/, /з/, /ц/, /с/, /л/, /н/, тому після твердих звуків писалася літера "ї" (кіт), а після м'яких - "і" (ціна). Таким чином, Е.Желехівський доповнював систему йотованих в українській мові, вживаючи букву "і" у двох значеннях подібно до вживання "я", "ю", "є";

- на письмі позначалась м'якість /с/ перед наступним м'яким приголосним (світ);

- в іменниках середнього роду писалось закінчення -є, приголосний перед ним не подвоювався (знанє);

- у прикметникових суфіксах -ськ-, -цьк- м'який знак не вживався (українский);

- частка -ся з дієсловами писалась окремо (учить ся);

- після губних перед йотованими апостроф не ставився (імя);

- у словах іншомовного походження вживався м'який /л' / (зоольогія).

⁴ Огоновський О. Історія літератури рускої. Часть II. - Львів, 1889. - С.140.

Правопис Е.Желехівського, як і "кулішівка", не був у Галичині офіційно визнаний, однак йому незабаром судилося відіграти вирішальну роль у боротьбі проти "рутенства", проти панування етимологічної орфографії.

Наприкінці 80-х особливо відчутною стала необхідність кардинального вирішення справи правопису, оскільки вже не можна було "найти і двох письменних людей, щоб однаково писали". С.Смаль-Стоцький разом з Ф.Гартнером, проаналізувавши фактичний стан української літературної мови, констатували повний хаос в українських шкільних книжках як щодо мови, так і щодо правопису. У 1886 р. вони звернулися з листом до міністерства освіти. Вчені доводили, що впорядкування правопису є справою негайною та бажаною; український правопис не можна пристосовувати до мертвої церковнослов'янської мови; історія української мови свідчить на користь фонетичного принципу правопису.

1893 р. став переломним на шляху до усталення фонетичної орфографії в Галичині - ця правописна система набула статусу офіційної.

Перехід у Наддністрянщині з етимологічного правопису до фонетичного відбувався на тлі мовної дискусії між східними і західними українцями щодо роздвоєння українського літературномовного процесу, яка вилилась на сторінки тодішньої преси. У ній Наддніпрянщину репрезентували А.Кримський, Б.Грінченко, М.Кононенко, а Галичину - І.Франко, І.Кокорудз, І.Верхратський.

Дискусія стала передумовою до виникнення широкого обговорення питання про необхідність впровадження єдиного українського правопису на всіх українських землях.

Роль Наукового товариства імені Шевченка у формуванні єдиного українського правопису (1900-1929 рр.) аналізується у

другому розділі дисертаційного дослідження.

Для укладення єдиних орфографічних правил у НТШ було створено "язикову комісію" /1900/, першим головою якої став О. Колесса, заступником - М. Павлик, секретарем - М. Пачовський. Її членами у різні роки були В. Гнатюк, М. Грушевський, І. Джиджора, В. Дорошенко, І. Кокорудз, Ф. Колесса, А. Кримський, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький, Е. Тимченко, І. Франко та ін.

Вагомим кроком у вдосконаленні діючого правопису в Галичині був вихід друком "Рускої правописи зі словарцем" (Львів, 1904), яка містила правописні правила, прийняті на основі висновків комісії, скликаної Крайовою шкільною радою, і ухвалені філологічною секцією НТШ. Укладачі правопису дотримувались принципу, за яким кожна буква треба писати там, "де в правильнім виговорі чуємо відповідаючий їй звук", керуючись при цьому принципами історизму та традиційності.

Правопис, який уклала "язикова комісія" НТШ у 1907-1908 рр., з невеликими змінами вживався у виданнях товариства до 1922 року. Його основні положення полягали в:

- написанні "і" та "ї" після "з", "с", "ц", "д", "т", "н", "л" на позначення /i/ → /i̯/ та /e/ (діло);

- відсутності апострофа (в'яже);
- написанні частки -ся окремо з дієсловами (питає ся);
- позначенні м'якості зубних /с/, /з/, /ц/ перед наступними пом'якшеними губними (св'ято);
- написанні закінчення -и в родовому відмінку іменників жіночого роду, якщо в називному відмінку вони мають нульове закінчення (можливости);
- в словах іншомовного походження вживався м'який /л'/ (кляса), іншомовний /g/ передавався через "г" (магазин).

Ці правила викликали нову дискусію і стали причиною непорозумінь під час вироблення єдиної правописної системи,

оскільки вони використовувались лише в Галичині й були зовсім неприйнятними у Наддніпрянщині.

Характеризуючи такі мовні непорозуміння, М.Грушевський відзначав, що кожен із правописів має "своє добре й лихе", якийсь час вони можуть використовуватись разом, поки толерантність, котра виробляється спільною позитивною працею, а не "амбітним суперництвом", не дозволить узгодити всі ті "властиво невеликі різниці".

Полеміка навколо правописних проблем виллалась і на сторінки газети "Діло" /1912/, журналу "Наша школа" /1913/, де своїми поглядами стосовно правописних питань ділились члени НТШ С.Томашівський, С.Смаль-Стоцький, В.Гнатюк. Широкі правописні дискусії на сторінках періодичних видань допомагали творити наукову основу єдиної української орфографічної системи через подолання розбіжностей, які існували на той час у правописній практиці Галичини та Наддніпрянщини.

У 1918 р. НТШ створює спеціальну "правописну комісію" "для реформи правопису та очищення мови". Членами її стали І.Брик, Я.Гордиянський, К.Студинський, О.Макарушка, В.Шурат. Радником у роботі комісії було обрано О.Барвінського.

Після тривалого обговорення комісія подала проект правопису відділу НТШ з проханням переглянути його та передати до ухвали Крайовою шкільною радою. Відзначимо, що для досягнення уніфікації правопису комісія вирішила вживати лише один знак "і" після всіх приголосних, який передає звук /i/. Знак "ї" мав позначати лише звукосполучення /ji/. Однак наголошувалось, що в "чужих словах" потрібно вживати лише букву "і" (руїна).

Ряд положень правопису, запропонованого "правописною комісією", детально обгрунтував В.Гнатюк у своїх шістнадцятьох статтях циклу "В справах українського правопису", які опублікував

на сторінках "Літературно-наукового вісника". Головною метою цих публікацій вчений вважав підготовку ґрунту для запровадження спільного правопису на всіх українських землях, зазначаючи, що одностайність буде можлива лише тоді, коли "настануть нормальні зносини Києва зі Львовом".

Після публікації проекту правопису, запропонованого комісією НТШ, у Галичині стали відомі "Найголовніші правила українського правопису", затвержені Академією наук України в 1920 році і схвалені Народним комісаріатом освіти. Цей правопис орієнтувався на особливості центрального та східноукраїнського діалектів, охоплював лише найголовніші правила, однак не розв'язував усіх суперечливих питань, а в деяких випадках допускав нічим не обґрунтовані варіанти написання /наприклад, цар, писар - царь, писарь; з'їсти - ззісти/. Поряд із цим закріплював обов'язковість вживання апострофа; написання світ, а не сьвіт; правопис частки -ся разом з дієсловами.

Унормування ВУАН "Найголовніших правил українського правопису" змусило "правописну комісію" НТШ переглянути запропонований нею проект. Як наслідок цієї ревізії з'явився правопис 1922 року, який отримав назву "переходового до єдиного українського" /К.Кисілевський/. Однак цей правопис не зміг повністю розв'язати орфографічної проблеми в Галичині. Неповна й надмірна стислість "Найголовніших правил українського правопису" також скоро стали очевидними. У 1925 році при Народному комісаріаті освіти України було створено державну правописну комісію, якій доручалось, поклавши в основу діючі правила, виробити нові. Після опублікування цієї постанови на сторінках періодичної преси питання графічної нормалізації української мови почали дискутуватися ще ширше і докладніше.

Загалом проект нового правопису спеціально обговорювався на шести засіданнях філологічної секції НТШ, яка надіслала до

Харкова свої зауваження та пропозиції. Зазначаючи, що новий правопис є завадто важким для користування, містить багато паралельних правил і винятків, члени НТШ пропонували відмовитись від апострофа, писати лід - леду, а не лід-льоду, дозволити паралельне закінчення в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (-ові, -еві та -ови, -еви), зберігати чужу вимову в словах іншомовного походження.

Як завершальний етап обговорення (було подано шістьдесят проектів правопису, з Галичини - тридцять сім) в Харкові (1927 р.) відбулась "Всеукраїнська конференція в справі упорядкування українського правопису", що її скликав Народний комісаріат освіти. На конференцію прибуло велике число учасників (близько 75) з різних країв української землі, і стала вона могутнім чинником культурного і духовного єднання розмежованого кордонами українського народу.

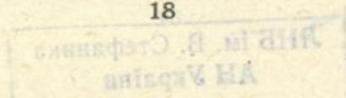
К. Студинський, голова НТШ, у своєму виступі на конференції наголошував: "Для нас байдужне чи будемо писати з апострофом, чи без, лабораторія, чи лабораторія. Це дрібниці, про які не слід сперечатися. Вони нас певно не розєднають... Стверджую прилюдно, що з конференції виходимо не роздвоєні, а об'єднані"⁵.

Новий правопис, прийнятий на конференції, ухвалила секція філологічних наук НТШ на засіданні 21 травня 1929 року. Постанову про ухвалу прийняв до відома відділ НТШ на засіданні 30 травня 1929 р., тим самим започаткувавши використання цього правопису в своїх виданнях.

У висновках підсумовано основні положення, викладені в дисертації:

1. Правопис як система загальноприйнятих правил, що визначають способи передачі мови на письмі, в Україні протягом

⁵ Студинський К. З побуту на радянській Україні. На маргінесі правописної конференції. - Львів, 1927. - С.73.

довгих років був відсутній. Єдина орфографічна структура української мови формувалась тривалий час і з погляду концепції, і відповідно до територіальних умов. Концептуально етимологічний принцип орфографії прийняв М.Максимович, фонетичний - діячі "Русалки Дністрової", П.Куліш, М.Драгоманов, Е.Желехівський. Територіально в зв'язку з розрізненням українських земель одночасно творились дві правописні системи.

2. Правописні шукання в Галичині йшли в двох напрямках - етимологічному і фонетичному. Перший напрямок, як відомо, репрезентували москвофіли, яких ще називали "етимологами", другий - народовці. "Етимологи" користувались одночасно кількома правописами, що різнилися між собою характером зв'язку - з рідною мовою, з російською або церковнослов'янською (Б.Дідицький, А.Добрянський, А.Петрушевич та інші). "Фонетика" (народовці) також сперечалися між собою за вибір основних засад правопису (В.Барвінський, С.Качала, О.Партицький та інші).

3. Причини широкого застосування етимологічного правопису в Галичині (XIX ст.) полягали у слабкому розвитку "оужноруської" літератури, появі в обмеженій кількості творів "вагомих щодо мови і щодо змісту" (І.Франко). Не останню роль відігравали й політичні мотиви.

4. Важливим кроком на шляху до впровадження фонетичного правопису в Галичині стала постанова Собору руських вчених, згідно з якою у шкільних підручниках та літературних творах дозволялось використання "гражданки", пристосованої до народної мови.

Хоч не без впливу сербського правопису В.Караджича фонетичний принцип застосовано у "Русалці Дністровій". Однак 60-ті рр. XIX ст. остаточно засвідчили впровадження фонетичної системи правопису на західноукраїнських землях. Поштовхом до

цього послужило налагодження тісних контактів галичан і наддніпрянців.

5. Неодноразовими були спроби запровадити в Галиччині латинську азбуку (1834 р., 1859 р., 1871 р.). Намагання латинізувати українську графіку виявились безперспективними, оскільки ця графічна система не була природньою для української нації. Вона надто різко поривала б з писемними традиціями української мови, віддалила б галицьких "русинів" від решти українців, які й так були розрізнені політичними кордонами.

6. Етапною для утвердження фонетичного правопису в Галиччині була урядова постанова 1893 р. про запровадження його в школах, якою до певної міри завершується період дискусій, інколи доволі гострих, стосовно проблеми правопису. Питання розвитку мови й орфографії неодноразово обговорювались на Соборі руських вчених, засіданнях товариства "Галицько-руської матиці", "Просвіти"; відомі виступи в періодиці І.Верхратського, В.Сімовича, С.Смаль-Стоцького, І.Франка.

7. Дискусія 90-х рр. ХІХ століття мала помітний вплив на розвиток української літературної мови. Вона застергла наукову і культурну громадськість перед можливістю роздвоєння українського мовотворного процесу, підтвердила необхідність орієнтації на один діалект української мови. Унаслідок цього перед ученими гостро постало питання формування в Україні єдиних мовних правил та єдиного правопису.

8. Науково-просвітню діяльність, спрямовану на вдосконалення діючого правопису та наближення його до наддніпрянського, активно проводила в Галиччині "язикова", а згодом "правописна комісія" Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), керуючись при цьому такими засадами:

- дотримуватись вимог природного розвитку мови;

- враховувати принцип історичної традиції, що дасть змогу усунути існуючі суперечності між двома правописними системами.

9. Унормування ВУАН "Найголовніших правил українського правопису" (1920 р.) покликало НТШ до видання своїх правописних правил (1922 р.). Цей правопис значно зближив Галичину з Наддніпрянщиною у виробленні єдиних орфографічних норм.

10. "Всеукраїнська конференція в справі упорядкування українського правопису" (Харків, 1927 р.) засвідчила, що принцип соборності став керівним для укладачів правопису, було затверджено ті орфографічні норми, з якими погодились представники НТШ та Наддніпрянщини.

Таким чином, на державному рівні було закріплено ідею всеукраїнської правописної єдності, яка зародилася ще на зламі ХІХ та ХХ століття.

У свідомості усіх етнічних українців (не тільки провідних мовознавців) матеріалізувалася потреба єдиних правописних норм, яка паралельно визрівала в розділених кордонами Східній та Західній Україні.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Погляди Я.Головацького на формування та розвиток української літературної мови // Яків Головацький і рух за національне відродження та культурне єднання слов'янських народів: Тези доповідей та повідомлень конференції. - Тернопіль, 1989. - С.102-104.

2. До оцінки М.Возняком мовознавчої діяльності Я.Головацького // Академік М.Возняк і розвиток української національної культури: Тези наукових читань. - Львів, 1990.-С.90-91.

3. До питання розвитку української мови в національно-культурній програмі журналу "Основа" // Екологія культури: історія, традиції, сучасність: Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції. - Львів, 1990. - С.69-70.

4. В.Гнатюк і мовні дискусії початку ХХ ст. // Роль В.Гнатюка в розвитку української національної культури: Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 120-й річниці від дня народження Володимира Гнатюка. - Тернопіль, 1991. - С.212-214.

5. Мовознавча концепція М.Драгоманова // Михайло Драгоманов і українське національне відродження: Тези доповідей наукової конференції молодих вчених, присвяченої 150-й річниці з дня народження М.П.Драгоманова. - Київ, 1991. - С.107-110.

6. Діяльність журналу "Основа" (1861-1862 рр.) в оцінці Івана Франка // Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 135-й річниці від дня народження І.Франка. - Львів, 1991. - С.37.

7. До проблеми мовознавчої концепції Михайла Драгоманова // Українська мова і література в школі. - Київ, 1991. - №11. - С.52-54.

8. С.Смаль-Стоцький і питання українського правопису // Розвиток мовознавства в Західній Україні у 20-30-х роках ХХ ст.: Тези доповідей регіональної наукової конференції, присвяченої пам'яті Василя Сімовича. - Львів, 1992. - С.93-94.

9. Питання правопису на сторінках журналу "Основа" (1861 - 1862 рр.) // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Теодозія Возного. - Львів, 1994. - С.70.

10. Роль М.Грушевського у становленні правопису Наукового товариства ім. Шевченка // Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М.Грушевського. - Львів, 1994. - С.130-135.

11. Наукове товариство ім.Шевченка і становлення єдиного українського правопису // Матеріали Другого міжнародного конгресу україністів. - Львів, 1993. (Друкується).

SUMMARY

Huzar H.V. "Spelling system of Halychyna in the second half of the XIX - the beginning of the XXth century".

The dissertation submitted for the Candidate of Philology degree. The specialities: 10.02.02 - Ukrainian language. Ivan Franko Lviv State University, Lviv, 1994. The submitted dissertation covers the research of the development of spelling system in Halychyna in the second half of the XIXth century and the beginning of the XXth. The etymological and phonetical system of spelling used in Halychyna are little researched, we give analysis of the activity of Shevchenko Scientific Society in working out the common Ukrainian spelling.

The key words: spelling, etymological and phonetical principles.

АННОТАЦИЯ

Гузар Е.В. Правописная система Галичины второй половины XIX - начала XX века. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 украинский язык, Львовский государственный университет им. И.Франко, Львов, 1994 г.

Защищается диссертация, которая содержит исследование развития правописной системы Галичины второй половины XIX начала XX века. Рассматриваются этимологическая и фонетическая системы правописания, используемые в Галичине, анализируется деятельность научного общества им.Шевченко в разработке единого украинского правописания.

Ключові слова: правопис, етимологічний та фонетичний принципи.

Підписано до друку 23.11.94. Формат 60x84 1/16. Друк офсетний. Папір друкарський № 1. Ум. друк. арк 1,39. Замовлення № 3886. Тираж 100 прим.

282002 Тернопіль, Довга, 21
Орендне підприємство
Тернопільська обласна друкарня

455

AB 31.469

AB 31.469